

Is de sociale kwestie terug van weggeweest?

Symposium Kerk en Vakbeweging

Techniekmuseum, Hengelo, 22 november 2018
+ Willem Jacobus kardinaal Eijk
Aartsbisschop van Utrecht

Aan mijn column in ons Bisdomblad *Op Tocht* van december 2017 had ik de uitdagende titel gegeven "De sociale kwestie is weer helemaal terug." Je moet natuurlijk wat boven je column zetten, als je wilt dat mensen die ook gaan lezen. Dit is me in ieder gelukt bij de organisatoren van dit symposium Kerk van Vakbeweging. Bijgevolg sta ik hier: ik moet natuurlijk wel rekening en verantwoording afleggen van wat ik met deze tamelijk uitdagende stelling bedoel.

Misschien is het op eerste plaats niet evident dat de sociale kwestie terug is van weggeweest. We leven in een tijd van een weelde, waarin het leven door alle technologische verworvenheden ook voor mensen met een modaal inkomen aanzienlijk gerieflijker is dan dat van alle generaties voor ons.

De sociale kwestie in de negentiende eeuw

Bij de sociale kwestie denken we spontaan aan de armoede en doffe ellende, waaronder vooral de arbeiders in de grote fabriekssteden in de negentiende eeuw waren ondergedompeld. Het ziet er nu in Twente heel anders uit dan op die sombere dag met ruw weer in oktober 1886, toen een jonge net in Rome gedoctoreerde priester van 26 jaar met een ernstig bebrild gezicht de trein uitstapte op het station van Enschede. Met waakzame ogen rondom zich heen kijkend, beende hij naar de pastorie, die daar nog steeds naast de St. Jacobuskerk staat. Hij moest zich daar bij de pastoor melden als de net door de aartsbisschop van Utrecht benoemde kapelaan: het betrof Alphons Ariëns, die zich in de loop van de jaren zou ontwikkelen tot een van de belangrijkste grondleggers van de Katholieke Sociale Beweging in ons land.

Nog afgezien van het weer bood Enschede op zich toen een onaantrekkelijke aanblik. Het was een vuile stad door de talrijke zwart gerookte fabrieken met stoommachines. De minst aantrekkelijke aanblik boden de uitgestrekte arbeiderswijken met grote gezinnen in veel te kleine woningen, waar schrijnende armoede werd geleden, al helemaal bij werkeloosheid. Maar ook mensen met een voltijsbaan - en dat was toen meer dan acht uur per dag - waren arm en leden gebrek. Hengelo en Almelo zagen er niet veel anders uit.

Hoe kon het toch in de negentiende eeuw tot zo'n miserabele situatie komen voor de meerderheid in de Westerse wereld? Vaak wordt gewezen op de snelle industrialisatie vanaf het eind van de achttiende eeuw door de opkomst van de stoommachine. De productiemiddelen kwamen in handen van een kleine groep kapitalisten. Arbeiders in de fabrieken ontvingen een karig loon als gevolg van de moordende concurrentie.

Maar de sociale kwestie werd voor een belangrijk deel ook in het leven geroepen door de opheffing van de gilden. Dit gebeurde niet zozeer als gevolg van de industriële revolutie. De opheffing van de gilden vond grotendeels plaats nog voordat de industriële revolutie goed en wel op gang was gekomen, namelijk tijdens en vlak na de Franse Revolutie (1789-1799). Haar gelijkheidsideaal hield in dat elk standsverschil tussen mensen moest worden uitgeroeid met wortel en tak. Een van de gevolgen hiervan was de opheffing van de gilden, vanwege het onderscheid dat zij maakten tussen mensen die verschillende beroepen uitoefenden. Het waren ook in de letterlijk zin van het woord 'standsorganisaties'.

De gilden als verenigingen van vakbroeders hadden vanaf de Late Middeleeuwen tot de Franse Revolutie een grote invloed in de samenleving, op het niveau van het stadsbestuur, de rechtspraak en de verdediging van de stad. Tussen de beoefenaars van de beroepsgroep die tot het gilde behoren en het stadsbestuur vormden de gilden belangrijke intermediaire organisaties, die de belangen van hun leden waarborgden. Binnen het kader van de gilden hadden de leden ervan de gelegenheid hun eigen bijdrage te leveren aan het Algemeen Welzijn in de stad.

Het gevolg van de opheffing van de gilden was dat het individu alleen kwam te staan tegenover de liberale overheid en tegenover de werkgevers. Er ontbraken intermediaire instanties - zoals eertijds de gilden - die het voor de arbeiders opnamen. Doordat dezen niet konden lezen en schrijven, waren zij niet in staat zich te organiseren.

Leo XIII analyseert in zijn sociale encycliciek *Rerum novarum* (1891) messcherp het probleem van de arbeiders in die tijd: zij zijn door het opheffen van de gilden, waar niets anders voor in de plaats is gekomen en doordat er wetten zijn ingevoerd die vreemd zijn aan de geest van het Christendom, alleen en onbeschermd gebleven. En de speelbal geworden van de hebzucht van de industriëlen en de ongeremde concurrentie.¹ Hij zag hier een plaats weggelegd voor de staatsoverheid die door middel van goede arbeidswetgeving zou moeten interveniëren om de positie van de arbeiders te verbeteren.² Tevens wees hij op het belang en het recht van de arbeiders om nieuwe intermediaire instanties tussen hen en de werkgevers en de Staat te creëren in de vorm van vakbonden om hun rechten en belangen te verdedigen.³

Maar met alleen een financiële verbetering van de positie van de arbeider zijn we er nog niet. Als arbeiders de kans niet krijgen om een eigen bijdrage aan het Algemeen Welzijn te leveren, zoals indertijd via de gilden, dan krijgen zij niet de vrijheid om hun eigen talenten te ontwikkelen en hun eigen verantwoordelijkheid te nemen. Doorgesloten solidariteit in de vorm van eenzijdige caritas, hoe goed misschien ook bedoeld, die geen recht doet aan de eigen inbreng van de hulpontvanger, vervalt tot paternalisme en is vernederend voor de hulpontvanger. Dan wordt te kort gedaan aan de creatieve vrijheid en de eigen verantwoordelijkheid van mensen en daardoor aan hun wezensnatuur. De vrijheid is die eigenschap waarin zich het meest weerspiegelt dat de mens geschapen is naar Gods beeld en gelijkenis.

---

¹ Leo XIII, "Encycliciek *Rerum novarum* (15 mei 1891)," ASS 23 (1890-1891), pp. 641-670, nr. 2, pp. 641-642.

² *Ibid.*, p. 658

³ *Ibid.*, nrs. 27-44, pp. 664-669.

In 1931 formuleerde Pius XI op basis van dit inzicht het subsidiariteitsbeginsel.⁴ Positief geformuleerd houdt dit principe in dat de Staat en grotere organisaties aan individuen en kleinere gemeenschappen de hulp moeten bieden om hen in staat te stellen op eigen kracht hun bijdrage aan het Algemeen Welzijn te realiseren.⁵ Dit geldt ook voor de vakbond, waarin arbeiders zelf de gelegenheid krijgen om aan het Algemeen Welzijn bij te dragen. Benedictus XVI heeft dit principe in zijn sociale encycliek *Caritas in veritate* toegepast op de onderlinge verhoudingen tussen de Staten en intermediaire instanties en personen in die Staten vanuit het perspectief van de globalisering.⁶

Terug naar onze tijd

Ik waag eens de sprong naar onze tijd. Stel dat de huidige aartsbisschop van Utrecht het weer eens op zijn heupen krijgt en ook een kapelaan naar Enschede stuurt. Deze heet tegenwoordig parochievicaris, maar dat is hetzelfde. Als hij aankomt, stapt hij niet uit de trein, maar uit zijn auto, aangeschaft met een starterslening van het aartsbisdom (nou ja, startersleninkje). Als hij evenals kapelaan Ariëns een waakzame blik heeft, wat ziet hij dan? In ieder geval een snel toenemende kloof tussen arm en rijk.

De hoger opgeleiden zorgen goed voor zichzelf en delen in de huidige groei van de economie. Maar niet iedereen deelt daarin. Onderaan de samenleving bungelen tamelijk veel mensen die het niet best hebben. Wie geen werk heeft, krijgt tegenwoordig een lage uitkering waar men nauwelijks van rond kan komen en gedwongen is schulden te maken. Er zijn mensen met een fulltime baan die ondanks dat te weinig verdienen om de eindjes aan elkaar te knopen. Veel gezinnen leven onder de armoedegrens. En bovendien, wat zal onze parochievicaris annex kapelaan zien als hij een waakzame blik houdt en de economie in de toekomst opnieuw een terugval beleeft? En wat zal hij zien als de robotisering en de automatisering inderdaad het werk van minder geschoolden of de middenklasse gaan overnemen, zoals velen vrezen? In ieder geval zal hij zien dat de sociale kwestie, zo actueel in de tijd van Mgr. Ariëns, weer helemaal terug is.

De schrijnende armoede en misère uit de negentiende eeuw zien we in die vorm niet terug, maar bedacht moet wel worden dat armoede een relatief begrip is. Middenstanders waren in de negentiende eeuw wellicht niet arm, maar kenden ook maar een heel eenvoudig en karig leven. De grenzen zijn in dat opzicht verschoven. Armoede is in onze tijd een meer verhuld fenomeen dat niet zo een-twee-drie in het oog springt en die veel mensen dan ook nauwelijks opvalt. Degenen die echt arm zijn, lopen er uit schaamte ook niet mee te koop.

Voorals sinds de recessie van 2008 is het aantal armen sterk gestegen, namelijk van 870.000 (5,6% van de Nederlandse bevolking) in 2008 tot ruim 1,25 miljoen (ruim 8%

⁴ Pius XI, "Encycliek *Quadragesimo anno* (15 maggi 1931), AAS 23 (1931), p. 203.

⁵ Cf. A.-F. Utz, *Sozialethik. I. Teil. Die Prinzipien der Gesellschaftslehre*, Heidelberg/Löwen: F.H. Kehrle/E. Nauwelaerts, 1964, pp. 284-290.

⁶ Benedictus XVI, Encycliek *Caritas in Veritate* (29 giugno 2009), AAS 101 (2009), pp. 641-709, speciaal nr. 67, p. 701.

van de bevolking) op het dieptepunt van de crisis in 2013. Zij hadden een beschikbaar inkomen dat ligt onder wat zo welsprekend is geformuleerd als het 'niet-veel-maar-toereikend criterium'. Dit is ambtenarenjargon dat niet stemt tot uitbundige vrolijkheid. Bijna 850.000 mensen beschikten in 2013 zelfs niet over een budget dat voldoende was voor de basisbehoeften (voeding, kleding en wonen). Daarna werd de situatie iets beter. Volgens de laatste cijfers uit 2014 waren er toen in Nederland in totaal 1,2 miljoen mensen, die leefden in een huishouden met een besteedbaar inkomen dat ligt onder het 'niet-veel-maar-toereikend criterium'.⁷ Dit bedroeg in 2014 € 1.063 per maand voor een alleenstaande en € 2.000 voor een gezin met twee kinderen.⁸

Er zijn bijgevolg kinderen – meer dan wij ons realiseren – in wier basisbehoeften niet kan worden voorzien, zodat zij bijvoorbeeld zonder ontbijt naar school moeten gaan. Maar er zijn ook veel kinderen die wellicht voldoende te eten krijgen, maar nooit op vakantie gaan, geen lid van een sportvereniging kunnen worden, niet aan extra activiteiten van school kunnen deelnemen en geen kansen hebben om voortgezette studies te volgen. En ook dat is armoede. Het aantal kinderen dat in armoede opgroeit, nam toe van 295.000 (8,7%) in 2008 tot een maximum van 391.000 (11,6%) in 2013. Daarna daalde het tot 354.000 (10,4%) in 2017.⁹ De economische groei in de laatste jaren blijkt het armoedeprobleem niet te kunnen oplossen. Eén op de tien kinderen groeit blijkbaar op in armoede en dat in een van de meest welvarende landen met een althans in de laatste jaren bruisende economie .

En of onze economie zo goed blijft draaien is overigens ook nog maar de vraag. Bij haar presentatie van de begroting 2019 op Prinsjesdag waarschuwde de regering dat er zich wel enkele wolken aftekenen aan het firmament: zoals de handelsoorlog tussen de Verenigde Staten en China, de schuldenberg overal in de wereld en het feit dat het oude middel tegen economische recessie, renteverlaging, geen inzetbaar middel meer is. De groei van de Nederlandse economie blijkt inmiddels al af te vlakken.¹⁰

Al heeft armoede naar buiten toe een ander gezicht gekregen dan in de negentiende eeuw, armoede is er weer in toenemende mate. Maar ook in een ander opzicht zou ik nog een parallel willen trekken. Een van de oorzaken van de sociale kwestie van de negentiende eeuw - zo constateerden we - was het ontbreken van intermediaire organisaties tussen het individu en de overheid en tussen de individuele werknemer en de werkgever. We kunnen niet zeggen dat die intermediaire organisaties ontbreken, maar we kunnen er niet omheen dat zij aan kracht behoorlijk hebben ingeboet. De voornaamste oorzaak is dat werknemers sinds 1980 in afnemende

⁷ St. Hoff, J.M. Wildeboer Schut, "De omvang van de armoede" (http://digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2016/de_omvang_van_armoede/), in: *Armoede in kaart*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2016.

⁸ J.M. Wildeboer Schut, B. Goderis, St. Hoff, Waar ligt de armoede grens? (http://digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2016/waar_ligt_de_armoedegrens/), in: *Ibid.*.

⁹ St. Hoff, *Armoede onder kinderen – een probleemschets*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2017, p. 3 (<file:///C:/Users/w.eijk/OneDrive/Documenten/Docs/WCL14/LEZING/Sociale%20leer/SCP,%20Armoede%20onder%20kinderen,%20maart%202017.pdf>).

¹⁰ De Volkskrant, "Laagste groei Nederlandse economie in twee jaar, krimp in Duitsland," 14 november 2018 (<https://www.volkskrant.nl/economie/laagste-groei-nederlandse-economie-in-twee-jaar-krimp-in-duitsland-be19e21b/>).

mate lid zijn van een vakbond. Toen waren het er 1.790.000, in 2017 1.703.000.¹¹ In de periode 2012-2016 is gemiddeld 19% van alle werknemers lid van een vakbond. Het minst is dat het geval onder jongeren (15-25 jaar), namelijk 5%, het hoogst onder oudere werknemers (55-65 jaar), met 35%.¹² Laagopgeleiden vinden met 77% de vakbonden vaker belangrijk dan hoogopgeleiden (46%).

Het lage ledenaantal vindt zijn oorzaak in de heersende hyper-individualistische neoliberale cultuur. De groeiende welvaart vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw, waarin grote groepen mensen in staat werden gesteld om onafhankelijk van anderen te leven, ligt aan de basis van de individualistische cultuur die wij nu kennen. Een intensivering van deze trend deed zich voor als gevolg van de introductie van de social media sinds circa 2005. Deze cultuur houdt in dat het individu de plicht heeft om zijn leven naar eigen keuze in te richten en zelf zijn religie, levensbeschouwing en set van ethische waarden te bepalen. Dat men zich daarbij feitelijk laat leiden door de medial social en de wereld van de reclame, ontgaat de meesten. Het gaat de facto om het *gevoel* al deze keuzes zelf te kunnen maken. Het gevolg is in ieder geval dat mensen op zichzelf willen blijven staan en weinig samen doen of ondernemen met anderen. De Kerken als gemeenschappen van gelovigen lijden onder deze trend, evenals de vakbonden en tal van andere organisaties.

Het relatief lage ledental maakt de positie van de vakbond als belangbehartiger van de werknemers tegenover de werkgevers en de staatsoverheid er niet sterker op. Een aantal mensen, meestal hoger-opgeleid, wil ook niet dat een vakbond namens hen met de werkgever onderhandelt en prefereert eigen individuele afspraken met de werkgever als ZZP-er over de arbeidsovereenkomst. Hieraan geven zij de voorkeur boven een collectieve arbeidsovereenkomst. Zij regelen hun pensioenvoorziening en andere zaken liever zelf. Wellicht zou aan hun wensen gedeeltelijk tegemoet kunnen worden gekomen door in de CAO meer differentiatie en keuzemogelijkheden in te bouwen dan thans het geval is.

Misschien is een aantal hoger-opgeleiden ook wel in staat individueel met de werkgever te onderhandelen, zeker wanneer het over topfuncties gaat, maar ik ben daar nog niet bij alle hoger-opgeleiden zo zeker van. In een periode, zoals de huidige, waarin er schaarste aan personeel heerst, zal dat wel het geval zijn. Maar als het personeelsaanbod hoger is dan de vraag, komt dat ook voor hen anders te liggen.

Daarnaast is er een grote groep mensen die weliswaar kan lezen en schrijven, in tegenstelling tot de arbeider in de negentiende eeuw, maar die desondanks niet in staat is individueel adequaat voor zijn rechten op te komen. Bovendien blijken meer mensen dan weleens wordt gedacht analfabeet of lager geletterd en daarmee functioneel analfabeet te zijn, ook in het huidige Nederland, namelijk zo'n 1.500.000 mensen, dat is 13% van de totale bevolking.¹³ Uit schaamte verbergen zij dit op

¹¹ Centraal bureau voor de Statistiek, "Historie leden van vakverenigingen," 26 oktober 2017 ([http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=70061ned&D1=a&D2=0,9,19,29,39,49,59,69,79,89,\(1-6\)-I&HD=161025-0823&HDR=T&STB=G1](http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=70061ned&D1=a&D2=0,9,19,29,39,49,59,69,79,89,(1-6)-I&HD=161025-0823&HDR=T&STB=G1)).

¹² Sociaal Bureau voor de Statistiek, "Bijna een op de vijf werknemers lid van een vakbond," 23 juni 2018 (<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/25/bijna-een-op-de-vijf-werknemers-lid-van-een-vakbond>).

¹³ InfoNu.nl, "Analfabetisme in Nederland" (<https://mens-en-samenleving.infonu.nl/sociaal/41368-analfabetisme-in-nederland.html>).

handige wijze, waardoor het probleem zich aan ons oog onttrekt. Deze mensen hebben geen of weinig toegang tot de digitale middelen, waar onze samenleving steeds meer gebruik maakt.

Hier geldt dat eenzijdige nadruk op het subsidiariteitsbeginsel, dus op wat men zelf als individu kan realiseren, zonder rekening te houden met anderen kan leiden tot een eenzijdig veiligstellen van het eigenbelang, de eigen prestaties en de eigen carrière. Aan het subsidiariteitsbeginsel wordt alleen rechtgedaan, wanneer het daadwerkelijk gaat om een bijdrage aan het Algemeen Welzijn, waarin niet alleen wijzelf, maar ook anderen deelhebben. Het subsidiariteitsbeginsel kun je niet alleen op jezelf toepassen. Dit principe moet daarom altijd in evenwicht worden gehouden door het principe van solidariteit. Solidariteit is een deugd, zo zei Johannes Paulus II, en:

“derhalve niet een gevoel van vaag medelijden of van oppervlakkige vertedering bij het leed van zovele mensen, dichtbij of veraf. Zij is integendeel het *vaste en volhardende besluit* om zich in te zetten voor het *algemeen welzijn* van allen en van ieder, omdat wij *allen* verantwoordelijk zijn *voor allen*” (nr. 38).¹⁴

Het gaat om een innerlijk vermogen om rekening te houden met medemensen, vanuit het besef dat deze dezelfde behoeftes en gevoelens hebben als wijzelf. Solidariteit helpt ons

“om de ‘ander’ - *persoon, volk* of *natie* - niet als een willekeurig instrument te beschouwen waarvan men het vermogen tot arbeid en de fysieke weerstand goedkoop kan uitbuiten en dat men kan afstoten als het niet meer bruikbaar is, maar als een ‘gelijke’, een ‘hulp’ (vgl. Gen. 2,18.20), die men, zoals ons, deelgenoot moet maken van het gastmaal van het leven, waartoe alle mensen gelijkelijk door God uitgenodigd zijn.”¹⁵

Conclusie: waakzaamheid geboden

Het is van belang dat hoger-opgeleiden oog houden voor hun eigen specifieke bijdrage aan het Algemeen Welzijn en dat doen vanuit een authentiek gevoel van solidariteit, ook met mensen die tot andere sociale lagen in de samenleving behoren. Voorts is het van groot belang dat mensen lid worden van vakbonden en zo zorgen voor een stevige intermediaire instantie tussen hen en de overheid en de werkgevers, en daarbij niet alleen hun eigen belangen nastreven, maar ook voor hun minder getalenteerde medemensen opkomen. Opdat dezen eveneens hun bijdrage, die ook zij hebben, aan het Algemeen Welzijn kunnen leveren. En zo in hun mens zijn, hun beeld van God zijn, worden gerespecteerd en bevestigd.

De waakzame blik van kapelaan Alphons Ariëns voor de sociale nood van het proletariaat in zijn tijd zou ook ons moeten inspireren tot waakzaamheid voor de grote nood waarin veel van onze naasten ook in het Nederland van vandaag verkeren.

¹⁴ Johannes Paulus II, Encycliek *Sollicitudo rei socialis* (30 december 1987), AAS 80 (1988), pp. 513-586, nr. 38, pp. 565-566.

¹⁵ *Ibid.*, nr. 39, p. 567.